

Дәріс 14. Мұнай көмірсутектерінің және туындыларының тотығуы. Алкандардың тотығуы. Бутанды және бензиндерді тотықтыру. Жоғарғы алкандарды спирттерге дейін тотықтыру. Қатты парафиндерді карбон қышқылдарына тотықтыру. Циклоалкандардың тотығуы. Алкендердің тотығуы. Арендердің тотығуы

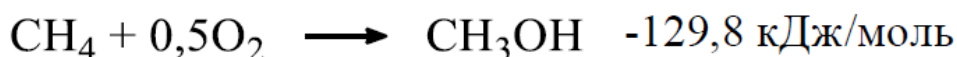
Алкандардың тотығуы

Өндірісте негізінен метанды, пропанды және бутанды тотықтырады. Тотығу жылдамдығы метаннан бутанға қарай өседі. Түзілген тотығу өнімдері (спирттер қышқылдарына тотықтыру. Циклоалкандардың тотығуы. Алкендердің тотығуы. Арендердің тотығуы.

, альдегидтер мен кетондар) бастапқы алкандардан оңай тотығады, осыған байланысты тотығу процесін реттеп отыру керек.

Жеңіл көмірсутектерді тотықтыру процесін төмен температуралы (150-250 °С) және жоғары температуралы (400-600 °С) режимде жүргізуге болады. Осындай жағдайларда көмірсутектің артық мөлшерін қолданып және өнімді реакциялық зонадан тез жөнелтіп процесті бағыттауға болады.

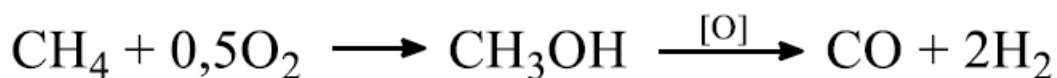
Формальдегид алу үшін катализатор есебінде марганец немесе мыс қосылыстарын пайдаланады:

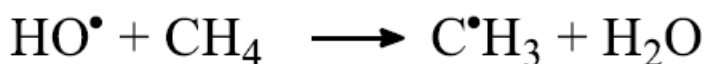
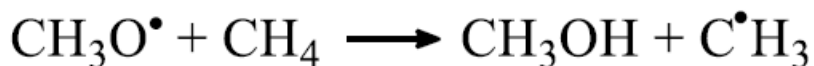
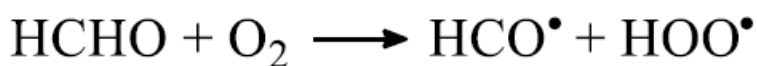
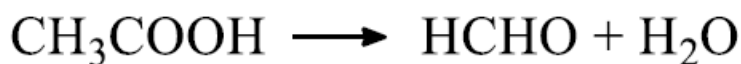
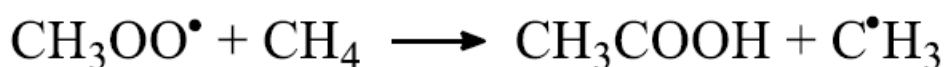
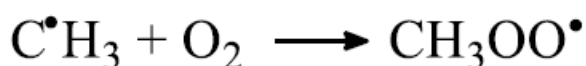
Метанды Pt немесе Pd қатысында тотықтырғанда негізгі өнім құмырсқа қышқылы болады:

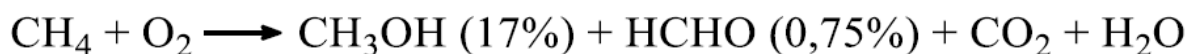
Метанды катализатордың қатысынсыз атмосфералық қысымда тотықтырғанда негізінен СО түзіледі:

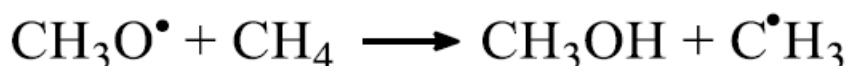
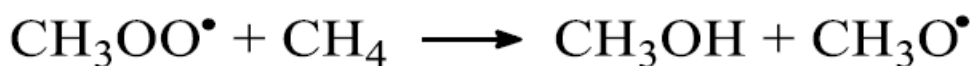
400 оС және атмосфералық қысымда метанның жартылай тотығуының механизмі мынадай реакциялармен сипатталады:

Формальдегидтің оттегімен 425 оС кезіндегі реакциясы негізінде тізбектің түзілу жылдамдығы метанның оттегімен реакциясы кезіндегі жылдамдықпен салыстырғанда бес қатарға дейін жоғары болады. 340 °С температурада, 10,6 МПа қысымда және $\text{CH}_4:\text{O}_2 = 9:1$ қатынасында метанның конверсиясы 22% тең болды:

Метил спиртінің көбірек түзілу себебін мынадай бимолекулалы реакциялардың жүруімен түсіндіруге болады:

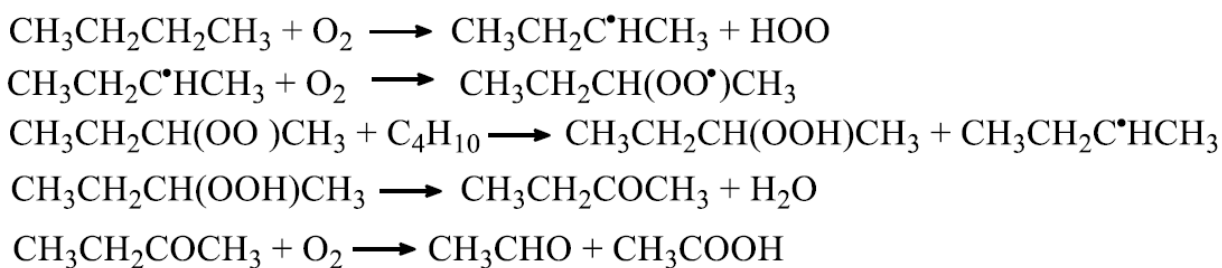

Төменгі қысымда процесс негізінен реакциялық ыдыстың бетінде жүреді және формальдегид түзіледі:

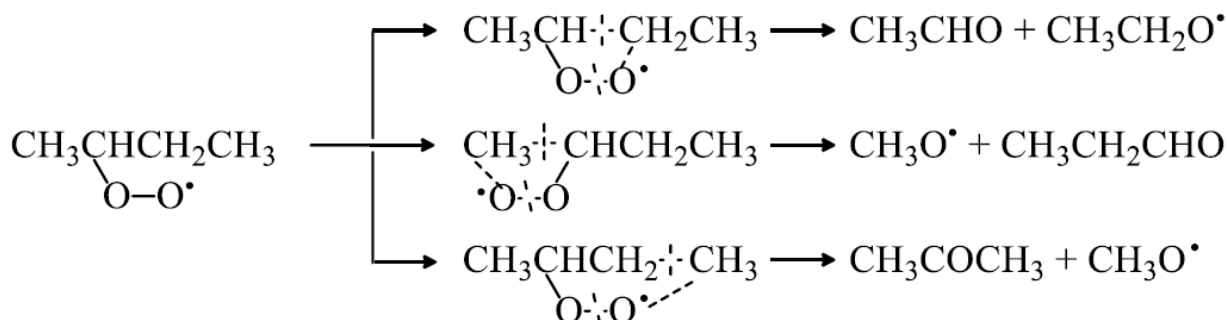

Бутанды және бензиндерді тотықтыру

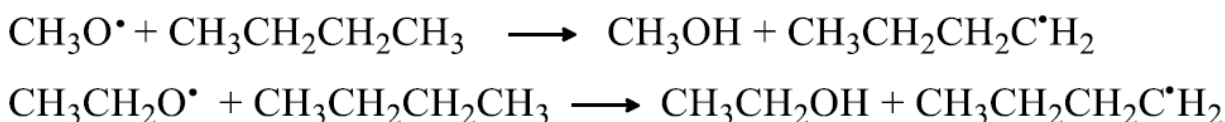
Өндірістік жағдайда бутанды тотықтыру сірке қышқылдық ерітіндіде Со немесе Мп тұздарының қатысында 165-200 оС және 6-8 МПа қысымда жүргізеді. Негізгі өнімдер – сірке қышқылы, метилацетат, этилацетат, метилэтилкетон және аз мөлшерде ацетон, ацетальдегид, метил спирті, этил спирті, бутил спирті және бифункционалды қосылыстар:

Пероксирадикал ацетальдегидке, ацетонға, метил және этил спиртiне ыдырауы мүмкiн. Метил және этил ацетаттары сәйкес спирттердiң сiрке қышқылымен әрекеттесуi нәтижесiнде түзiледi:

$\text{CH}_3\text{O}^\bullet$ және $\text{CH}_3\text{CH}_2\text{O}^\bullet$ радикалдары бастапқы бутанмен әрекеттесiп, тiзбектi жалғастырады:

Жоғарғы алкандарды спирттерге дейiн тотықтыру

Дизельдi фракциядан мочеви́на көмегiмен депарафиндеу арқылы бөли́нiп алынған сұйық қалыпты алкандардың қоспасын құрамында 3-4,5% оттегi бар азотты-оттектi қоспамен 4-5% бор қышқылының қатысында тотықтырады. Бор қышқылы түзiлген спирттермен әрекеттесiп, эфир түзiледi, бұл әрi қарай тотығудан қорғайды:

Синтин фракциясын (C_{15} – C_{18}) тотықтырғанда 87% екiншiлiк және 13% бiрiншiлiк изомерлi спирттердiң қоспасы түзiледi.

Парафиндердi тiкелей тотықтыру арқылы алынған спирттердiң кең фракциясы $\text{C}_9\text{H}_{19}\text{OH}$ – $\text{C}_{21}\text{H}_{43}\text{OH}$ спирттерден тұрады, алайда негiзгi бөлігiн (70-80%) $\text{C}_{14}\text{H}_{20}\text{OH}$ – $\text{C}_{18}\text{H}_{37}\text{OH}$ спирттер құрайды. Олардың iшiнде бiрiншiлiк спирттер 17-25% және екiншiлiк спирттер 75-83%.

Қатты парафиндердi карбон қышқылдарына тотықтыру

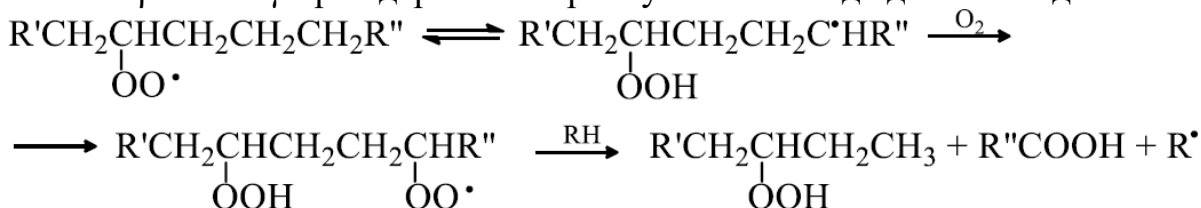
Қатты парафиндердi ауа оттегiсiмен катализатор қатысында 100-130 °C тотықтырады. Бұл кезде карбон қышқылдарымен бiрге гидропероксидтер, спирттер, кетондар, күрделi эфирлер және басқа полифункционалды өнiмдер

(гидрокси-, кето-, дикарбон қышқылдары, лактондар, кетоспирттер, дикетондар) түзіледі.

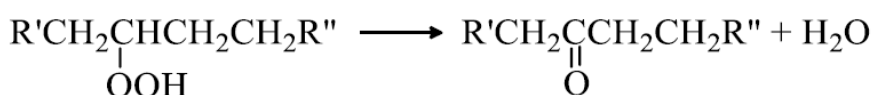
Қалыпты алкандар молекуласында тек қана екіншілік С-атомдары тотығады. Тотығу процесінің алғашқы молекулалық аралық өнімі екіншілік гидропероксид болып табылады:

RO₂• радикалының бос валенттілігі көмірсутектің басқа молекуласынан Н-атомын бөліп алу арқылы қанығып қана қоймайды, сонымен бірге пероксид тобынан β- және γ-орындарға изомерленуі нәтижесінде де іске асады:

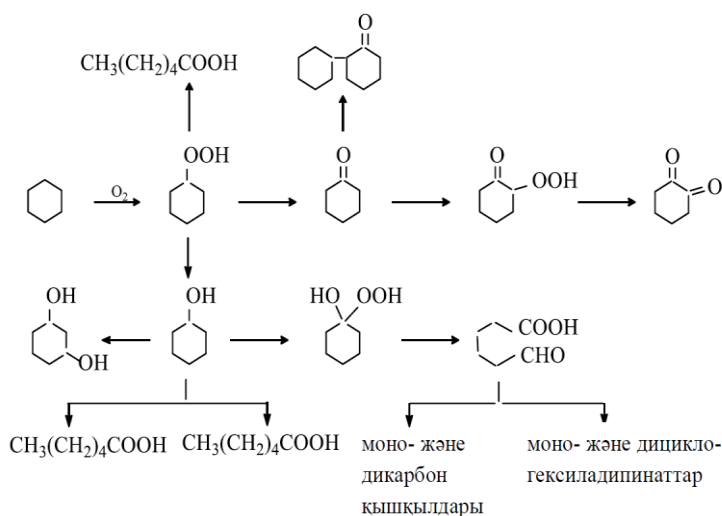

Екіншілік гидропероксидтердің ыдырауынан кетондар түзіледі:

Циклоалкандардың тотығуы

Циклоалкандардың тотығу процесінің өнімі капролактамы өндірісінің шикізаты болып табылады. Капролактамы түгелдей дерлік синтетикалық талшықтар өндірісінде қолданылатын өте маңызды полиамидтердің бірі – найлон-6 алуға жұмсалады. Қазір циклогексаннан капролактамы алудың 9 өндірістік әдістері белгілі. Барлық әдістердің бірінші сатысында циклогексан оттегімен тотығып циклогексанол мен циклогексанонның қоспасын түзеді, ал екінші сатысында осы қоспаны тотықтырып адипин қышқылын алады:

Көрсетілген сызбанұсқада циклогександы тотықтыру кезінде жүретін барлық аралық реакциялар берілмеген. Процестің жүру жағдайына, катализатордың түрі мен концентрациясына және басқа факторларға байланысты түзілетін өнімдер арасындағы сандық қатынас едәуір өзгеруі мүмкін.